

Ольга Ковінчук

аспірант кафедри державного управління

і місцевого самоврядування ОРІДУ НАДУ при Президентіві України

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК ВИЩА ФОРМА СУЧАСНОЇ КООПЕРАЦІЇ

У статті здійснено спробу з'ясувати, чи є новим явище кластеризації для економіки та, відповідно, розвитку територій нашої країни. Проаналізовано місце кластеризації у системі близьких за змістом економічних категорій, проведено порівняння спільних та відмінних рис кластеру із більш ustalеними організаційними формами співробітництва та розподілу продуктивних сил. Обґрунтовано, що кластеризація є похідною, вищою формою сучасної кооперації.

Ключові слова: кластер, кластеризація, кооперація, конкуренція, співпраця, територіально-виробничий комплекс, соціально-економічний розвиток.

Olha Kovichuk**THE CLUSTERING AS THE HIGHEST FORM OF MODERN COOPERATION**

Made an attempt to find out whether the new phenomenon of clustering for the economy and, consequently, the development of areas of our country. The place clustering in the system are close in meaning economic categories, comparison of common and distinctive features of the cluster with a well-established form of cooperation and distribution of productive forces. Proved that clustering is derived, the highest form of modern cooperatives.

Key words: cluster, clustering, cooperation, competition, collaboration, territorial-production complex, socio-economic development.

Ольга Ковинчук**КЛАСТЕРИЗАЦИЯ КАК ВЫСШАЯ ФОРМА СОВРЕМЕННОЙ КООПЕРАЦИИ**

В статье сделана попытка выяснить, является ли новым явление кластеризации для экономики и, соответственно, развития территорий нашей страны. Проанализировано место кластеризации в системе близких по содержанию экономических категорий, проведено сравнение общих и отличительных черт кластера с более устоявшимися организационными формами сотрудничества и распределения производительных сил. Обосновано, что кластеризация является производной, высшей формой современной кооперации.

Ключевые слова: кластер, кластеризация, кооперация, конкуренция, сотрудничество, территориально-производственный комплекс, социально-экономическое развитие.

Постановка проблеми

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Мета

Виклад основного матеріалу

Забезпечити ефективний територіальний розвиток в сучасних умовах можливо шляхом переведення його на інноваційну модель розвитку, розбудови інтегрованої інфраструктури співпраці та спільного функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, науки і підприємництва в одному збалансованому комплексі, що сприятиме підвищенню конкурентоздатності регіону в ринкових умовах господарювання. Світова практика свідчить про високу ефективність у вирішенні цього питання кластерних об'єднань підприємств.

Що б не говорили про модну тему кластеризації, слід відзначити, що науковці знову і знову повертаються до відомої суперечки: чи нове це явище для нашої країни, і чи прийнятне для користування таким підходом для всебічного розвитку територій.

Фундаментальну основу дослідження феномену кластера та процесів кластеризації складають роботи А. Маршалла, М. Портера, С. Розенфельда, Е. Бергмана, Е. Фесера та ін.

Осягненню глибини і реальності питання використання кластерного підходу на пострадянських територіях, зокрема й в Україні присвячені наукові доробки таких вчених: М. Войнарєнка, С. Соколенка, А. Степанової, М. Долішнього, В. Захарченка та В. Осіпова, М. Афанасьєва та Л. Мясникової, ін.

Автором здійснена спроба розглянути передумови формування кластерів у економіках пострадянського типу, виявити взаємозалежність між кооперацією та кластеризацією.

Мета статті полягає у намаганні з'ясувати чи нове явище кластеризації для економіки та відповідно соціально-економічного розвитку територій нашої країни, його спільних та відмінних рис із ustalеними організаційними формами співробітництва та розподілу продуктивних сил.

Ще у 2008 році на рівні Кабінету Міністрів України у проекті Концепції створення кластерів в Україні було зафіксовано той факт, що попри зростаючий інтерес до нових виробничих систем та здійснену низку заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності України та її окремих регіонів, кількість кластерів в Україні збільшується повільно. Це обумовлено низкою факторів: відсутність нормативного визначення «кластера», його видів, комплексу заходів щодо створення кластерів в Україні; відсутність достатнього інформаційного забезпечення створення та функціонування кластерів в Україні; недостатня зацікавленість малих та середніх підприємств об'єднуватись у великі виробничі системи; невеликий досвід функціонування кластерів в Україні; відсутність інвесторів у зв'язку з інвестиційної непривабливістю регіонів.

На сьогодні лише невелика кількість підприємств в Україні проходять або пройшли стадію неформальної кластеризації.

Тільки усвідомлене створення кластерів дозволить в повній мірі використати та забезпечити конкурентні переваги кластерів [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Деякі дослідники, проте, дотримуються думки, що у часи, коли саме держава директивно визначала стратегію розвитку галузей, формувалося те, що західними теоретиками називається кластер, а у нас – куц, промисловий вузол, мережа, територіально-виробнича кооперація тощо.

Розрізненість у думках підсилює і різноманітна кількість підходів до визначення кластеру. Так, здебільшого, за основу береться визначення американського економіста М. Портера, запропонованого ним у фундаментальній праці «Конкуренція»: кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств по стандартизації, торговельних об'єднань) у певних областях, що конкурують, але при цьому ведуть спільну роботу [8, с. 258].

Але, існують і інші визначення. Наприклад, Г. Р. Хасєв та Ю. В. Міхєєв пропонують вважати, що кластер – це географічно локалізована сукупність виробничо-активних суб'єктів економічної діяльності з мотивованими та стійкими коопераційними відносинами [10, с. 12]. Дана теза, на думку автора, відображає підходи учених, які при розробці мереж економічного районування основою формування економічних районів визначали територіальний поділ праці, що зумовлює виробничу спеціалізацію окремих територій і розвиток кооперації та географіко-територіальні фактори.

Щодо кооперації, то вона є історичною категорією. Економічна історія констатує, що кооперація праці існує з часу появи людини та являє собою єдність і узгодженість спільних дій окремих працівників, трудових колективів та сукупних працівників національних господарств у процесі відтворення матеріальних і духовних благ. Використання кооперативної ідеї відоме ще з часів перших відносно розвинутих держав Древнього Єгипту, Греції та Риму. Вже тоді був оцінений ефект спільної праці, що виражався в об'єднаннях.

В Україні кооперативна ідея прийшла наприкінці XIX ст. із Західної Європи і своїм укоріненням зобов'язана теоретичним розробкам М. Туган-Барановського.

Першою організацією з ознаками кооперації в Україні було кредитне товариство, засноване у Полтаві у 1869 році. А за часів століпінської реформи в Україні почала з'являтися сільськогосподарська кооперація. Проте подібний тип господарської діяльності не був новим для українців, найстарішими різновидами якої ще у XVI-XVIII століттях були столярні, мулярські, ковальські, крамареві артілі [5]. Поглиблення суспільного поділу праці та спеціалізації виробництва завжди закладали основу для об'єднання у кооперації з метою використання спеціалізованої інфраструктури, ринків праці та збуту. Єдиною негативною ознакою кооперації вважалася відсутність конкуренції серед учасників. Тільки за останні десятиліття в економічній думці почалися фундаментальні зрушення, пов'язані зі створенням М. Портером, уже згадуваної, теорії кластерів та розвитком концепції нової конкуренції М. Беста, заснованої на переосмисленні класичної дилеми «співробітництво-конкуренція» [2; 4]. Російський дослідник Н. А. Хафізуллін відзначає, що зв'язок між промисловою кооперацією та конкурентоздатністю виробництва досить очевидний, а саме: «Кооперація являється одним з найбільш поширених способів підвищення рівня конкурентоздатності. Сучасні підприємства, що ігнорують схеми кооперації,

завідомо не реалізують свої потенційні конкурентні переваги» [8; 2].

Динамічність і конкурентоспроможність кластера, як правило, забезпечується великою кількістю інноваційних малих та середніх підприємств, що діють у певному регіоні. Здавалося б, об'єднання невеликих фірм в одну корпорацію дозволить зменшити дублювання функцій, скоротити витрати на координацію та управлінський апарат, отримати значну економію за рахунок збільшення масштабу виробництва. На думку М. Портера, таке рішення є помилковим, тому що внутрішня конкуренція між фірмами створює необхідний тиск, що стимулює інноваційну активність учасників кластера. Звичайно, не всі учасники кластера є прямими конкурентами, частина з них просто обслуговують різні сегменти ринку.

За М. Портером, взаємодія фірм усередині кластера являє собою комбінацію конкуренції та кооперації. У зарубіжній літературі все частіше зустрічається новий термін – *coopetition* – поєднання кооперації (*cooperation*) і конкуренції (*competition*). Конкуренція та кооперація можуть співіснувати завдяки тому, що ці процеси протікають у різних сферах діяльності й у різних регіонах.

Так, кооперативний рух, в першу чергу, передбачає поєднання дрібних та середніх підприємств, а кластери, на думку А. Степанової [9] підвищують інноваційну діяльність, продуктивність та рентабельність саме малих та середніх підприємств.

Територіальною наслідковою особливістю деяких форм кооперації є концентрація виробництва. Зростання концентрації виробництва відбувається за рахунок розширення діючих підприємств, будівництва нових великих підприємств або об'єднання декількох малих. Кластери, зокрема територіальні, теж, в свою чергу, є причиною і наслідком концентрації виробництва. Одним з найпоширеніших визначень кластеру є «концентрація промислових об'єктів, які отримують економічні переваги завдяки близькому розташуванню один від одного [4]». Таке визначення кластеру нагадує економіку агломерацій, але насправді, в промислових кластерах спостерігаються лише елементи економік агломерацій. Так фірми, які знаходяться близько одна від одної, зменшують витрати на транспортування продукції і сировини, а також отримують доступ до кваліфікованих кадрів. Економіка агломерацій також може посилити конкуренцію, яка стимулює обмін інформацією, знаннями і технологіями між взаємопов'язаними фірмами в кластерах. В свою чергу, обмін технологіями між фірмами призводить до нового зростання підприємства, а отже – загальному розвитку кластера.

Крім цього, варто зазначити, що окремі підприємства, що входять до складу кластера не обов'язково повинні належати одному і тому ж власнику. У даних підприємств можуть бути різні форми довгострокових стійких господарських відносин, засновані на виробничій кооперації, вертикальній інтеграції, створенні холдингових структур і т.п.

Кластеризація економіки, таким чином, як слушно підкреслив А. Булатов, неможлива без використання різних видів промислової кооперації: власне виробничої, наукової, освітньої і т. п. [3]. Крім того, варто відзначити, що кооперація, у вузькому сенсі, як специфічний бізнес-процес, характерна для будь-якої сучасної економіки, в якій існує спеціалізація промислового виробництва. Кооперація ж, що розуміється як особливий інститут, формується лише у відносно розвиненій ринковою економіці, після довгої та кропіткої роботи як

державних органів, так і представників підприємницького сектору.

Це ще раз підтверджує, що перехід від кооперації до кластеризації – це природний, еволюційний процес, сама кооперація є об'єктивною основою кластеризації соціально-економічних відносин.

Виходячи з того, що саме кластери забезпечують найбільш сприятливе середовище для створення й поширення нових знань, їх комерціалізації, розвитку нових технологій, створення нових продуктів і послуг, М. Афанасьєв та Л. Мясникова пропонують вважати, що наприкінці 1980-х рр. у СРСР вже була спроба формування двох типів кластерів, зокрема, у сфері високих технологій. Наприклад, в електронній промисловості кластери з'являлися за географічним принципом: поруч із Москвою (Зеленоград, Калуга) і такими містами, як Воронеж, Новосибірськ, Ленінград, Саратов та інші.

Другий тип кластерів утворився в основному у сфері військово-промислового комплексу. Це об'єднання не за географічним, а за проектним принципом, які створювалися за указом, а потім перетворилися на природну кооперацію мережевого типу.

Так, атомна промисловість СРСР була «державою в державі», і її можна розглядати як особливий кластер, розсіяний у просторі [1].

Характерною особливістю утворення таких форм зосередження виробництва є те, що вони формувалися за указом, переважно з підприємств однієї галузі. При цьому, ключовою відмінністю концепції кластерів, як і у випадку з більшістю інших теорій, що всі процеси проходять в умовах безперервної, динамічної конкурентної боротьби, абсолютно неможливо в умовах директивної системи управління. Цей же підхід до управління зумовлює й іншу особливість кластерів – децентралізованість процесу прийняття рішень [6].

Спираючись на вже проведені науковцями дослідження [4; 6; 10.], можна підкреслити, що кластерна теорія розвилась із великої кількості взаємопов'язаних передпосилань. Поряд із кластерами існувало і існує багато подібних теорій. Так, зокрема, це і відомі нам терміни, що використовуються для опису географічних скупчень фірм, галузей і пов'язаних з ними процесів, такі як: територіально-виробничі комплекси, промислові вузли, індустріальні райони тощо. Відносно цих теорій кластери, як правило, виступають узагальнюючою концепцією. Як зазначає М. Портер: «Загалом, більшість минулих теорій звернено до конкретних аспектів кластерів чи до кластерів певного типу [8]». Кластери включили в себе загальні ознаки діяльності передуючих форм організації виробництва та виокремили притаманні лише їм. Зокрема: залучають необхідні спеціалізовані послуги в регіон; характеризуються відкритим (фактично необмеженим) членством; Основуються здебільшого не на контрактах, а на суспільних цінностях, що стимулюють довіру і підтримують взаємодію; генерують попит за рахунок подібної та пов'язаної діяльності; базуються одночасно на кооперації та конкуренції; характеризуються наявністю колективного бачення [на підставі джерела 6]. Крім того, види та форми організації виробництва та розподілу продуктивних сил, що застосовувались і застосовуються на території нашої країни, розгортають соціально-економічну структуру суспільства як єдине ціле. Як підмічено В. Захарченком та В. Осиповим [6]: «Ймовірно, основною відмінністю і, одночасно, перевагою кластерів, що забезпечили домінування кластерної теорії над її альтернативами, послужила властива їй

атмосфера конкуренції, яка стає все більш значимою в умовах зростаючої глобалізації ринків».

Можна спрогнозувати і очевидні переваги від кластеризації, серед яких, зокрема, зростання конкурентоспроможності території/регіону розташування кластеру. Відтак, ефективна кластерна політика вимагає активної підтримки державних та місцевих органів влади, при чому, перш за все не у фінансуванні проектів чи фірм, а у формуванні сприятливого поля для об'єднання у кластери, стимулюванні й підтримці кооперативних дій.

☞ Проведені дослідження дозволили зробити ряд висновків, а саме:

- перехід від кооперації до кластеризації – це природний, еволюційний процес, сама кооперація є об'єктивною основою кластеризації соціально-економічних відносин.
- явище кластеризації лише відносно нове для економіки та відповідно соціально-економічного розвитку території нашої країни, деякі прообрази кластерів уже існували на території колишнього СРСР та нашої країни;
- кластерний підхід – це комплексний підхід до розвитку територій, науково-практична розробка території у цілому, а не окремих об'єктів, як це було раніше. В основі будь-якого кластера лежить приватно-державне партнерство, а отже, державні та місцеві органи влади мають бути прямими учасниками кластеризації.

Перспективи подальших досліджень полягають у пошуку позитивних прикладів участі держави у кластеризації економіки, зокрема через аналіз закордонного досвіду.

Література.

1. Афанасьєв М. В. Мировая конкуренция и кластеризация экономики / М. В. Афанасьєв, Л. Мясникова // Вопросы экономики. – 2005. – № 4. – С. 75–86.
2. Бест М. Х. Новая Конкуренция. Институты промышленного развития = The new competition. Institutions of industrial restructuring / М. Х. Бест; [пер. с англ.: Е. Н. Калмычкова и др.]. – М. : ТЕИС, 2002. – 356 с
3. Булатов А. Н. К вопросу о соотношении промышленной кооперации, концентрации, специализации и кластеризации [Электронный ресурс]. / А. Н. Булатов – Режим доступа: <http://www.e-rej.ru/Articles/2010/Bulatov8.pdf>.
4. Визначення суті кластеру [Електрон. ресурс]. // Офіційний веб-сайт громадської організації Асоціація «Поділля Перший» – Режим доступу http://www.ppngo.org/sub_page.php?menu=2&id=52&pid=13.
5. Гай-Нижник П. Зародження і занепад української кооперації (кінець XIX ст. – 1920 р.) / П. Гай-Нижник // Київська старовина. – 2003. – №6. – С.87–93.
6. Захарченко В. И. Кластерная форма территориально-производственной организации. Ч.1. / В. И. Захарченко, В. Н. Осипов // Экономические кластеры как новая форма организации производства в регионе. Одесса: «Фаворит» – «Печатный дом», 2010. – 122 с. – С. 37–43.
7. Концепція створення кластерів в Україні від 29 серпня 2008 року [Електронний ресурс] : проект – Режим доступу: http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=499&Itemid=33.
8. Портер М. Е. «Конкуренция» – Москва : Видавничий дім «Вільямс», 2005. – 608 с.
9. Степанова А. Кластеризация кооперативного сектора экономики Украины [Електронний ресурс]. / А. Сте-

панова. – Режим доступу: <http://skhid.com.ua/article/view/16650>.

10. Хасаєв Г. Р, Міхєєв Ю. В. Кластери – сучасні інструменти підвищення конкурентноздатності регіону (через Партнерство до майбутнього). Частина 1 // Журнал «Компас промислової реструктуризації». – № 1. – 2003. – С. 1–13.

11. Хафизуллин Н. А. Современные тенденции изменения конкурентоспособности промышленного производства // Проблемы рыночной экономики и практика развития бизнеса. – 2009. – № 5. – С. 6.